

5.

A félreértés szövegalkotó forгатókönyvei

CSÜRY ANDREA

I.

A valóságról való tudásunk elrendezésében, a gyors szövegértésben, a hatékony és gazdaságos nyelvi kommunikációban kétségkívül nagy szerepe van az úgynevezett tudáskereteknek és forгатókönyveknek, amelyeknek nyelvi-nyelvészeti leírása ugyanakkor nem kis feladatot jelent. A világ és a saját gondolkodásunk bonyolultságából fakadóan hatalmas mennyiségű forгатókönyvet raktározunk és használunk, s ezeknek — mint prototipikus nyelvi interakcióknak — a lefolyását több tényező is alakítja, befolyásolja, így, e zavarba ejtő gazdagsággal szemben, a teljesség igényével való nyelvi modellálásuk szinte elképzelhetetlen, megoldhatatlan feladatnak tűnik.

A forгатókönyv mint eredetileg információtechnológiai, vállalati folyamat-tervezési szakszó ugyanis azzal a követelménnyel állít szembe minket, hogy tudományos precizitással meghatározott algoritmust állítsunk fel nyelvi interakciókról. Márpedig ennek az elvárásnak nemigen tudunk maradéktalanul eleget tenni. A diskurzus interpretációs folyamatainak leírásával kapcsolatban Moeschler is megjegyzi *A társalgás cselei* című művében: „Az interpretációs folyamatokat csak kevés esetben sikerült pontosan leírni. A kognitív szemléletű nyelvészek olyan definiálatlan fogalmakat használnak, mint diskurzus, koherencia, diszkurzív emlékezet, vagy pedig a mesterségesintelligencia-kutatásból kölcsönöznek pontos fogalmakat (forгатókönyvek, frame-ek, keretek stb.), amelyeket aztán teljesen homályos értelemben alkalmaznak. Elismerésünkkel adózunk az informatikusok iránt, mivel elsősorban tőlük, valamint néhány logikai filozófustól származnak a diskurzus működésének egyedül elfogadható modelljei. De még így is az a benyomásunk, hogy jelenleg egyetlen modell sem tesz maradéktalanul eleget a diskurzus működésének elméletével szemben támasztott követelményeknek” (2000: 229).

A lehetséges forгатókönyvek vizsgálata azonban mindenképpen érdekes kutatási téma dialogikus szövegek esetén, amikor is beszélő és hallgató interakciójában lezajló forгатókönyvek aktualizálódnak, s „a forгатókönyv működtetésekor megértésfolyamat játszódik le” — írja Tolcsvai Nagy Gábor (2001: 76). E megállapítás fényében paradoxnak tűnhet témaválasztásom, a félreértés modellálásának kísérlete, hiszen ha egy dialogikus szövegben félreértés történik, akkor nekünk épp a megnevezés-folyamatot kell vizsgálnunk,

másként fogalmazva: a megértésfolyamat kisiklását és lehetséges korrekcióit. Tanulmányomban egy ilyen modellt vázolok fel, majd néhány példával illusztrálom működését.

II.

Először is lássuk, mit jelent az, amikor valaki valamit félreért. A Magyar Értelmező Kéziszótár szerint: *1. vmit rosszul hallva tévesen ért, 2. helytelenül értelmez(i) vkinek a szavait, magatartását stb.*). E szerint a félreértés elsődleges forrása érzékszervi lenne, mégpedig hallgatói oldalról. A második jelentés szerint továbbra is a hallgatónak a beszélő megnyilatkozására vonatkozó elméleti reprezentációjába csúszik hiba. Ugyan a *félreértés* szó jelentése valóban a hallgató, a megértés oldaláról értelmezi a nyelvi interakciót, annak kisiklását, úgy gondolom, a félreértésnek számos egyéb, gyakori tényezője van, amit célszerű röviden számba venni.

A nyelvi kommunikációban bekövetkező félreértések potenciális tényezőinek áttekintéséhez Jakobson nyelvi kommunikációs modelljét vesszük alapul, azt feltételezve, hogy a nyelvi kommunikáció minden résztvevője és eleme lehet hibaforrás: a beszélő csakúgy, mint a hallgató; az üzenet, a csatorna, a kód és a kontextus egyaránt.

Mind a beszélőtől, mind a hallgatótól eredő félreértéseknek lehetnek objektív és szubjektív okai: mindketten valamilyen kognitív és fizikai predispozícióval vesznek részt a nyelvi interakcióban, amit objektív tényezőnek tekintünk, és mindkettőjüknek valamilyen szándékuk van, amit pedig szubjektív tényezőnek tartunk. A félreértés fizikai tényezőin a különböző érzékszervi, tehát nemcsak hallószervi, hanem a beszélő részéről fennálló beszélőszervi eredetű problémákat is értjük. Beszélő és hallgató kognitív ismereteiből fakadó félreértéseinek tényezői a következők lehetnek: nyelvi, nyelvhasználati és enciklopédikus tudásuk, valamint a beszédhelyzetre (azon belül is a kontextusra, a kontextusra, a kommunikációban részt vevő másik félre és önmagukra) vonatkozó ismereteik.

Az üzenet tartalmazhat kódolási hibát, nem világos szövegszerkezeti viszonyokat, felléphetnek benne különböző referenciaproblémák, például a névmási utalás kétértelműsége, nyelvhasználati/pragmatikai problémák és homályos fogalmak használatából eredő bizonytalanságok.

A csatorna különböző zajai, zavarai fizikai tényezői a félreértésnek; ugyanitt emberi tényező pedig közvetítő esetén fordulhat elő.

A kódból, a nyelvből fakadó félreértésekért elsősorban a hasonló hangzás, a homonímia és poliszémia, valamint a grammatikai többértelműség a felelős.

Végül, ami a kontextust illeti, a félreértés származhat a szövegelőzményre vagy szövegkörnyezetre, a beszédhelyzetre és a világra vonatkozó hiányos vagy téves ismeretekből.

A NYELVI KOMMUNIKÁCIÓBAN BEKÖVETKEZŐ FÉLREÉRTÉSEK POTENCIÁLIS TÉNYEZŐI

6. KONTEXTUS		5. KÖD (NYELVI)		2. HALLGATÓ	
6.1. szöveglizmienv/szöveglizmienvet		5.1. Hasznó hancas		2.1.1. kognitív	2.1.1.1. nyelvi
6.2. beszédlizet		5.2. Honorima és osztemia		2.1.2. nyelhasználati (szerekek/hetemek)	2.1.2.1. nyelhasználati
6.3. Vlag		5.3. Grammatika tobertelmiseg		2.1.3. enclópédikus	2.1.3.1. enclópédikus
				2.1.4. beszédlizet	2.1.4.1. kotelusra vonatkozó
				2.1.4.2. kotelusra vonatkozó	2.1.4.2. kotelusra vonatkozó
				2.1.4.3. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.3. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.4. önmagára vonatkozó	2.1.4.4. önmagára vonatkozó
				2.1.4.5. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.5. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.6. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.6. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.7. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.7. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.8. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.8. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.9. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.9. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.10. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.10. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.11. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.11. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.12. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.12. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.13. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.13. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.14. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.14. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.15. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.15. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.16. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.16. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.17. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.17. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.18. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.18. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.19. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.19. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.20. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.20. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.21. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.21. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.22. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.22. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.23. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.23. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.24. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.24. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.25. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.25. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.26. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.26. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.27. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.27. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.28. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.28. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.29. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.29. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.30. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.30. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.31. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.31. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.32. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.32. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.33. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.33. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.34. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.34. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.35. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.35. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.36. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.36. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.37. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.37. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.38. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.38. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.39. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.39. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.40. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.40. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.41. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.41. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.42. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.42. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.43. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.43. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.44. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.44. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.45. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.45. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.46. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.46. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.47. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.47. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.48. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.48. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.49. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.49. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.50. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.50. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.51. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.51. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.52. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.52. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.53. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.53. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.54. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.54. a beszélőre vonatkozó
				2.1.4.55. a beszélőre vonatkozó	2.1.4.55. a beszélőre vonatkozó</

III.

Mindezen tényezők természetesen számtalan félreértés-változatot eredményeznek, s egy-egy félreértés-szituáció kiváltásában egyszerre akár több tényező is szerepet játszhat. Ennek ellenére a nyelvi interakció lefolyásáról él bennünk egy általános kép, s ezt a félreértés-forgatókönyvről való tudást bizonyítja közvetett módon például vígjátékok sora, amelyekben időnként egész jelenetek épülnek a félreértés-forgatókönyvre, a nézők pedig anélkül is rögtön rájönnek a félreértés-szituációra, hogy az explicit módon megneveződne. A félreértésnek egyébként is jellegzetes sajátossága, hogy nem neveződik meg a nyelvi interakcióban, legfeljebb a végén, a párbeszéd lezárásaként, megoldásaként.

A félreértés forgatókönyvének leírása során egy két résztvevős nyelvi interakciót vettem alapul, hiszen a félreértés, még ha többen is vesznek részt a kommunikációban, mindig alapvetően két személy viszonyában értelmezhető jelenség. A párbeszéd folyamatát mindaddig követtem, amíg el nem értem egy olyan fordulót, amit végpontnak tekinthettem: a félreértés megoldódott, konfliktusba torkollott, vagy fennmaradt, és új félreértés-ciklus indult el. Ennek megfelelően a félreértés-párbeszédet nem szomszédsági párok alapján vizsgáltam, hanem a szükséges mennyiségű fordulót követtem. Az eredményül kapott modell szerint azonban a félreértés lefolyása a mindennapi kommunikációban általában nem haladja meg a két szomszédsági pár terjedelmet.

Ha B furcsának, meglepőnek találja A közlését, rögtön visszakérdez (2./a), amiből A számára nagy valószínűséggel azonnal világos lesz, hogy B félreértett valamit (3./a). Az ábrán kettős nyíllal jelöltem azt a visszacsatolást, ami ilyenkor bekövetkezik: A megismétli p -t, tehát új ciklus kezdődik előről. Mindazonáltal előfordulhat, hogy A még ekkor sem érti a helyzetet, s ő is visszakérdez (3./ba).

Ha azonban *B* válasza akár elutasítás, akár elfogadás, *A* viszontreakciójaként a 3. csomópont alatt feltüntetett bármelyik lehetőség elképzelhető. Azt már láttuk, mi történik, ha *A* rájön *B* félreértésére. Most nézzük meg azt, amikor *A* még mindig nem érti, hogy félreértés áldozata. Az egyik lehetőség az, hogy most ő kérdez vissza ellenőrzés céljából (3./ba), amire *B* majd újabb fordulóval válaszol. Ez újabb lehetséges reakciók számbavételét jelenti (4.), előtte azonban folytassuk *A* további válaszainak áttekintését. Amennyiben *A* reakciója elutasító (3./bb), nagy valószínűséggel konfliktus tör ki a beszélgetés résztvevői között, s ezt szintén végpontnak tekinthetjük. Amennyiben azonban *A* nem jön rá arra, hogy *B* válasza félreértést tükrözött, és elfogadja azt (3./bc), a félreértés csak folytatódik, új ciklus kezdődik és egész félreértés-lavina indulhat el. Míg a mindennapi párbeszédben ez nem túl gyakori jelenség, vígjátékszerzők előszeretettel alkalmazzák ezt a forgatókönyvet.

Most térjünk vissza arra az esetre, amikor *A* visszakérdez (3./ba). *B* egyik reakciója az lehet, hogy ebből rájön végre a félreértésre (4./a), s miután bekövetkezett a megértés (2./d), a ciklus lezárul, esetleg új ciklus kezdődik. A 4. fordulóban azonban *B* is visszakérdezhet ellenőrzés céljából (4./b), amiből *A*-nak végre rá kellene ébrednie a félreértésre (3./a), és visszacsatolással új ciklus kezdődhetne, azonban *A* ismét vissza is kérdezhet (3./ba). Harmadik lehetséges reakcióként *B* elismétli 2. fordulóbeli *q* válaszát (4./c), s ennek lehet a legváltozatosabb következménye, hiszen a 3. csomópont alatti lehetőségek bármelyikét reagálhatja ismét *A*.

A félreértés-forgatókönyv működését először is néhány saját gyűjtésemből származó, hétköznapi, élőbeszédbeli példával illusztrálom:

(1) (Telefonbeszélgetés)

A: – Anyuka, te hol is vetted Az ajtót?

B: – Én azt nem vettem, tudod, Pista, hanem csináltattam az asztalossal.

A: – Nem arra gondolok, hanem a Szabó Magda-regényre, azt hol vetted?

B: – Ja, az Adyban.

(2) (Egy vendéglátás utáni beszélgetés a vendégről)

A: – Régebben nem is figyeltem, hogy J***nek mennyire különbözik a két füle.

B: – Melyik kettő?

A: – Miért, te hányat láttál?

B: – Én egyet se, de tudtommal három is van neki.

(Nevetés, majd a félreértés többfordulós tisztázása következik.)

(3) (Idős házaspár a gyerekeivel)

A (C-hez): – *Láttad, milyen gyönyörű csirkéket kaptam?* (B-hez fordulva hirtelen:) *Tényleg, adtál inni nekik?*

B (aki eddig D-vel beszélt a fűtésszerelők aznapi ténykedéséről): – *Hogyne, még kávé is főztem nekik.*

A (C-hez és D-hez): – *Anyátok megbolondult, kávéval itatja a csirkéket!*

Az (1) példában A kérdését B nem A szándékának megfelelően interpretálja, az *ajtó* szónak ugyanis más referenciát tulajdonít, mint a kérdező, tehát valójában nem érti a kérdést, mégis elfogadó választ ad rá (2./c), hiszen olyan jelentést tud neki tulajdonítani, amely természetesen illeszkedik az ő saját, és beszélgetőtársa kontextusába. A azonban a „*csináltat az asztalossal*” kifejezésből rájön az eltérő referenciára, megérti a félreértést (3./a), és új ciklust kezd előlről, módosítva teszi fel ismét az eredeti kérdését. A *p*’-re B immár adekvát választ ad, tehát megértés (2./d) van, és így ez az egyszerűen modellálható félreértés-folyamat lezárult.

A (2) szituáció egy kijelentésből indul, amire B egy kérdéssel reagál. Ez látszólag a visszakérdezés esetének tűnik, mégsem az, hiszen B elfogadja A állítását (2./c), miszerint „különbözik a két füle”, és csupán pontosítani szeretné a hallott információt. A 3. fordulóban A szintén elfogadó magatartást tanúsít, reakciója kérdő formája ellenére sem ellenőrző visszakérdezés (mint lenne például a „Hogyhogy melyik kettő?”), hanem továbbblendíti a párbeszédet a B által vett irányba (3./bc), s további információt kér. Ezáltal a félreértés fennmarad, s csak B 4. forduló meghökkenő válasza után (miszerint ő egy fület sem látott a vendégen, de úgy tudja, van neki három is!) válik teljesen világossá A számára, hogy B valamit még a párbeszédük elején félreértett. Ezután a félreértés többfordulós tisztázása következett, amikor is kiderült, hogy B a *füle* szó helyett a *fia* szót értette.

A félrehallásban szerepet játszhatott a beszélő hanyagabb kiejtése, a hallgató pillanatnyi percepció zavarja és egyben az a háttértudása, hogy az általa először látott vendégnek három fia van. A félreértés rendezése, megbeszélése során rendszerint a lezajlott forgatókönyv is explicit módon megneveződik, a *félreértés* szó kimondása egyfajta nyugtázását, lezárását jelenti magának a félreértésnek.

A (3) példában a félreértést kiváltó potenciális tényezők közül egyidejűleg több is közrejátszik abban, hogy félreértés alakuljon ki. Objektív, fizikai tényező az, hogy az idős házaspár egyike nagyot hall. Férj és feleség külön töltötték a napot, most mindketten saját napjukról számolnak be gyerekeiknek (C és D), akik csupán mint hallgatóik vannak jelen, tehát a szülők eltérő szándékkal vesznek részt a kommunikációban. Emellett nemcsak egyszerre is beszélnek, ami csatornazajt jelent, hanem a beszédhelyzetükre vonatkozóan is téves hiede-

lemből indulnak ki: *A* is, *B* is azt gondolja, hogy a kommunikációs szituáció többi résztvevője csak őt hallgatja, az ő témája a fontos. Végül pedig *A* kérdésének *nekik* névmása referenciális kétértelműségre ad lehetőséget.

A (3) szituáció félreértés-forgatókönyve az (1) példához hasonlóan igen röviden, de eltérő úton fut le. *A* kérdésére *B* elfogadó választ ad (2./c) úgy, hogy valójában nem érti a kérdést. A következő fordulóban *A* sem érti meg a helyzetet, nem tartja adekvátnak *B* választát, de nem végez sem ellenőrzést, sem további információt nem kér, hanem azonnal elutasító reakciót ad (3./bb), azaz a maga részéről lezártnak tekinti az ügyet, ami konfliktushelyzetet idéz elő.

Az élőnyelvi példák után lássunk néhány irodalmi is. Ezekben az esetekben azt tartom érdekesnek megfigyelni, hogy a félreértés-forgatókönyv legtöbbször sokkal hosszabb lefutású, több fordulópáron keresztül fennmarad, s ezáltal válik egyre hangsúlyosabbá a jelenet komikuma.

(4)

(...) amikor a pincér eléjük tette a pirosra sült csirkecombokat, feljajdult az egyik comb.

– Nahát, bennünket meg akarnak enni!

Valéria nyomban rászólt a pincérre.

– Hogy gondolja, kérem?! Mi nem eszünk beszélő csirkecombot! (...)
Beleharapok, ő meg beszélni kezd a számban, nahát, én ebből nem kérek! (...)

A: – Valériának momentán igaza van – bólogatott Vendel.

B: – Hogyhogy momentán?! – kapott észbe Valéria.

A: – Nem kérjük a combokat! – jelentette ki Vendel.

B: – Mi az, hogy momentán! – nézett elvörösödő arccal a szerelmére Valéria. – Csak most van igazam?! Nekem mindig igazam van! Nekem mindig annyira igazam van, hogy néha már meg se merek szólalni!

A: – Kivéve persze, amikor nekem van igazam! – bólintott megértően Vendelin. – Márpedig általában nekem van igazam. Néha neked is, jó, elismerem. Igazad van véletlenül, vagy valami csoda folytán.

Valéria felpattan, (...)

B: – Ezt most ismételd meg, Vendelin, ha van merszed hozzá!

Ebben a példában *A* kijelentése elutasító reakciót vált ki *B*-ből (2./b). Úgy tűnik ugyan, mintha *q* ellenőrző visszakérdezés lenne, de a kontextusból egyértelműen kiderül, hogy ez nem higgadt rákérdezés *p*-re, hanem felháborodott elutasítás, erre utal egyébként a mondat végi írásjel is. *A* következő kijelentése a pincérnek szól, tehát nem válasz *B*-re, nem a félreértés-forgatókönyv része. *B* 4. fordulóbeli reakciója pedig a 2. fordulóbeli megnyilatkozásának folytatásaként tekinthető. Erre az elutasító válasza *A* is elutasító választ ad (3./bb), láthatóan nem érti meg, vagy nem akarja megérteni, hogy a kommu-

nikáció a *momentán* szó pragmatikai interpretációján, pontosabban a használatából potenciálisan levonható következtetések aktualizálásának a beszélők közötti eltérésén siklott ki.¹ Ezek után teljesen természetes, hogy veszekedés tör ki, a félreértés fennmarad, s ez a konfliktus lesz a forgatókönyv végpontja.

(5)

(Jön Efez. Dromio)

Szir. Antipholus

Itt jön születésem naptári mása.

Mi van? Hogyhogy itt vagy ilyen hamar?

Efez. Dromio

Ilyen hamar? Inkább iszonyú későn!

Megég a kappan, szétsül a malac;

az óra már tizenkettőt ütött;

az asszonyom meg a képemre egyet;

felforrt a vére, mert kihűlt a hús;

a hús kihűlt, mert ön nem jön haza;

nem jön haza, mert nincs étvágya már;

nincs étvágya, mert böjt helyett evett;

de mi, akik gyakorta böjtölünk,

ma kegyed vétkéért vezekelünk.

Szir. Antipholus

Elég a szövegből; mondd, szolgál úr,

hol az a pénz, amit kezébe adtam?

Efez. Dromio

A hat krajcár? Amit szerdán adott,

hogy úrnőm lószerszámát kifizessem?

A nyergesnek odadtam, becsülettel.

Szir. Antipholus

Most igazán nincs viccelődni kedvem;

felelj, ne csúry-csavarj: hol van a pénz?

Idegenek vagyunk itt – hogy merészelsz

másokra bízni ilyen összeget?!

(...)

Szir. Antipholus

Mit művelsz?! A szemembe csúfolódsz,

hiába tiltom? Úgy? Nesze, cseléd! (Verni kezdi.)

¹ Vendel feltehető szándéka csupán a pincérrel való verbális megütközés tompítása a *momentán* szónak a kijelentés érvényét korlátozó szerepe révén, Valéria viszont azon lehetséges interakciók összességét tekinti értelmezési tartományának, melyekben ő ténylegesen vagy potenciálisan vitapartnerként számba jött vagy jöhet.

(5) példám a félreértés-lavina illusztrálására szolgál, amely a végén konfliktusba torkollik. Szirakúzi Antipholus kijelentésére efezusi Dromio először visszakérdez (2./a), de rögtön elfogadó válasszal is folytatja (2./c). Antipholus nem jön rá a tévedésre, és ő is folytatja a párbeszédet (3./bc). Új ciklust kezd új kérdést felvetve. Dromio újból először visszakérdez ellenőrzés végett (2./a), de rögtön elfogadólag választ is ad a nekiszegezett kérdésre (2./c). Antipholus továbbra sem érti a félreértést, folytatja a párbeszédet (2./bc), s ez ismétlődik még 5 cikluson keresztül, mígnem Antipholus kijön a béketűrésből, nem tudja tovább elfogadni Dromio válaszait, elutasító reakciót ad rájuk (3./bb), verni kezdi szegény efezusi Dromiot, aki erre gyorsan elmenekül. A félreértés-forgatókönyv így módon konfliktussal zárul. A félreértés-forgatókönyv érdekessége itt, hogy mindkét szereplő gyakran kezdi fordulóját visszakérdezéssel (Nekem, uram?; Az úrnőd? Milyen úrnőd van neked?), ami mindahányszor megcsillantja a reményt a helyzet tisztázására, mégsem ez történik, hanem újból továbbgördül a félreértés több cikluson át.

(6)

Lucile: – *Szereti Ön Wagnert, Uram?*

Edouard: – *Wagnert? a patikust?*

Lucile: – *A patikust?*

Edouard: – *A toulouse-i patikust?*

Lucile: – *Nem, a zenészt.*

Edouard: – *A zenészt? Ja, igen, Wagner. Hallottam róla... Igen, úgy tűnik, hogy zenél.*

A (6) szöveg annyiban hasonlít az előzőhöz, hogy több cikluson keresztül ismétlődik a félreértés-folyamat, sőt olyan mértékű, hogy itt már egy hosszú jelenet épül rá, a félreértés lefolyásának különböző változataira szolgáltatva jó példákat. Most csupán egy részletet ragadok ki a hosszú jelenetből.

(6a)-ban Lucile kérdésére Edouard visszakérdez (2./a), amiből Lucile-nek rá kellene jönnie a félreértésre, ehelyett Lucile továbbra sem érti, és ő is visszakérdez (3./ba). Edouard válaszreakciója szintén visszakérdezés (4./b), s meglepő módon ennyi visszakérdezés után sem tisztázódik a félreértés, újból visszatérünk a 3. csomópont alá, csak ezúttal elfogadás Lucile válasza (3./bc), amiből a félreértés-folyamat továbbhőmpölyöghet.

A félreértés forgatókönyveit a nézők már az első fordulóváltásnál felismerik, és előrevetítik annak lehetséges lefolyását. Mivel azonban a hétköznapi élőnyelvi félreértésekről tapasztalati úton olyan tudásra tettünk szert, amely szerint két fordulópárnál nem hosszabb lefolyású egy félreértés, annál jobban szórakozunk, amikor egy tehetséges vígjátékíró ennél terjedelmesebb lefutású félreértés-láncolattal ajándékoz meg bennünket.

IV.

Az elemzett példák azt mutatják, hogy a félreértést tartalmazó dialógus-szakaszok változatos „felszíni szerkezetei” mind jól elemezhetők/értelmezhetők egy elemi félreértés-forгатókönyv alapján, amelynek lehetséges modelljét igyekeztem a föntiekben vázolni. Azonban már az ezt megjelenítő folyamatára is igen összetett, több elágazással és számos visszacsatolással, s ez rávilágít két tényre is. Egyrészt arra, hogy a forгатókönyvek nyelvi vizsgálatának — főleg terjedelmes szövegek esetében — az ilyen fokú komplexitás egyértelmű határt szab. Másrészt pedig arra, hogy a forгатókönyvek meghatározó tulajdonsága a rekurzivitás. Ha pedig tekintetbe vesszük, hogy a (szöveg)nyelvészet szempontjából mindenekelőtt maguk a természetes nyelvi produktumok (a megnyilatkozások), nem pedig a társadalmi konvenciók (az interakció külsődleges tényezői) érdekesek, mindez együttesen határozott irányt mutathat a szövegnyelvészeti-szövegtani szempontú forгатókönyv-elemzésnek. A félreértés-forгатókönyvekre irányuló vizsgálatunk azt erősítette meg, amit a jelen kötet egy másik tanulmánya is állított (Csűry Istváné): nevezetesen, hogy nem csak interakciók egészének „forгатókönyveit” kell vizsgálnunk, hanem jól elkülöníthető szerkezeti-funkcionális részegységeket.

Irodalomjegyzék:

- Jacques Moeschler—Anne Reboul 2000. *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Magyar Értelmező Kéziszótár*. 1975. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Források:

- Darvasi László: *Trapiti és a borzasztó nyúl, szerelmes és bűnügyi gyermekregény*. Budapest: Magvető. 2004.
- Shakespeare: *Tévedések vígjátéka*. I. felvonás, 2. szín. ford. Nádasdy Ádám, Budapest: Magvető. 2001.
- Feydeau: *Amour et piano*. Scène VI, elektronikus kiadás. Association de Bibliophiles Universels. (<http://abu.cnam.fr>.)